

УДК:631.1:336.226.212.2

ЛАЛМИ ХУДУДЛАРДАГИ ЕР ТУРЛАРИНИНГ ТАРКИБИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ЕР ТУЗИШ ЛОЙИХАЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Рўзиев С.Б - т.ф.ф.д, доцент,
Жасанов Ж.М.-магистрант (ТИҚХММИ МТУ),
Бабажанов Х.Д.—магистрант (ТИҚХММИ МТУ)

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чоратadbирлари тўғрисида” ПФ-5742 сонли фармони ҳамда ушбу Фармонга биноан қабул қилинган “Концепция”да кўзда тутилган масалалар ичида ҳам лалми ерлар самарадорлигини ошириш бўйича таклиф ва тавсиялар ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: лалми ерлар, ихота поласалари, ер тузиш, алмашлаб экиш

Лалми ерлар худудини ташкил этиш ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишда муҳим ҳисобланади. Шу сабабли, лалми ерлар тарқалган худудларда жойлашган тупроқлар унумдорлигини баҳолаш маълумотларидан фойдаланиш маълум натижаларни бериши табиийдир. Тупроқда етарли даражада намлик бўлган ҳолатда лалми экин ерларининг салоҳияти тупроқларнинг сифати билан аниқланади. Бунда озуқа моддаларни ўсимликлар енгил ўзлаштира олиши ва тупроқларнинг ушбу озуқа моддаларни ушлаб қолиш қобилияти каби омиллар муҳим ҳисобланади. Бундан ташқари, тупроқ қатламининг қалинлиги ўсимликлар илдизларини ўсишига катта таъсир кўрсатади, тупроқ ости қатламининг ғовақлиги эса ўсимлик илдизлари ўсиши учун зарур бўладиган кислород етказиб бериш имкониятини таъминлайди.

Тупроқнинг таркиби экинлар ўсишини енгиллаштириш учун зарур ҳамда у тупроқларнинг кимёвий таркиби ва ушбу ҳудудда қабул қилинган қишлоқ хўжалиги амалиёти билан ўзвий боғлиқдир []. Ниҳоят, тупроқлар сифатига рельефнинг нишаблиги, қияликнинг экспозицияси (кўриниши) каби омиллар ҳам таъсир кўрсатади, негаки сув оқимлари қияликлардан оқиб тушишида эрозия жараёнлари юз беради.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳудудини ташкил этиш билан боғлиқ ер тузиш лойиҳалари ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Хўжаликда ер тузиш асосида ишлаб чиқаришни, меҳнатни ва қишлоқ хўжалик корхоналарини бошқаришни ташкил этиш, деҳқончилик, қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш технологиялари, қишлоқ хўжалиги машиналарининг ишлаши учун ҳудудий шароитлар яратилади [33]. Бу эса ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини оширишига имкон яратади.

Хўжаликда ер тузиш- қишлоқ хўжалик корхоналарида ерлардан ва улар билан ажралмас боғлиқ ишлаб чиқариш воситаларидан оқилона фойдаланишни ва уларни муҳофаза қилишни ташкил этишнинг ижтимоий иқтисодий жараёни бўлиб, ўз ичига ишлаб чиқаришни ва ҳудудни ташкил этиш бўйича тадбирлар тизимини олади [33,34,51].

Лалми ҳудудлар учун ишланадиган ер тузиш лойиҳасида ишлаб чиқариш бўлимлари ва хўжалик марказларини, йўл тармоқларини жойлаштириш, қишлоқ хўжалик ер турлари ва алмашлаб экиш ҳудудини ташкил этишни ўз ичига олади [61].

Лалми ерларнинг денгиз сатҳига нисбатан жойлашуви, баландлик амплитудаларининг хилма хиллиги ва шу билан боғлиқ ўсимликларни намлик билан таъминлашдаги ўзгарувчанлик ва бошқа шароитлар билан асосланади. Шу сабабли лалми ҳудудда битта ердан фойдаланувчи ҳудудида бир нечта баландлик минтақаларни кўришимиз мумкин: текислик, қир-адир, тоғ олди, тоғли

Баландлик минтақаларнинг табиий шароитлардаги фарқланиши ўз навбатида бу ҳудудларда агротехник ишларнинг, экинлар таркибини

белгилашнинг ва ишлаб чиқариш йўналишининг кескин фарқланишини изоҳлайди. Бундан ташқари, ер тузиш лойиҳаларини ишлаш усулларига, унинг таркибий қисмлари ва элементларига рельеф ва айниқса тоғ олди ва тоғли ҳудудларда эрозияга хавфлилик даражалари ҳам таъсир кўрсатади. Бунда далаларни жойлаштиришга ва ҳудудни ички ташкил этиш, сув эрозиясининг олдини олишга қаратилган тадбирлар мажмуасини ишлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш талаб қилинади.

Қишлоқ хўжалиги амалиётида ишлаб чиқаришни ва ҳудудни ташкил этиш масалаларини ўзаро боғлиқ ҳолда ечиш хўжаликда ер тузиш давомида амалга оширилади.

Лалми ҳудудда жойлашган хўжалик учун ишланадиган ер тузиш лойиҳасининг таркиби ва мазмуни табиий ва ижтимоий-иқтисодий шароитлар, ердан фойдаланишлар шакллари, ҳудуднинг ташкил этилиши ва олдин ишланган лойиҳа ечимларининг ўзлаштирилиш даражасидан келиб чиқиб аниқланади [61].

Лалми ҳудудлар учун ишланадиган ички ер тузиш лойиҳасининг таркибий қисмлари ва элементлари таркибида ўзига хос хусусиятлар мавжуд. (1- жадвал)

1-жадвал

Лалми ҳудудлар учун ишланадиган ички ер тузиш лойиҳасининг таркибий қисмлари ва элементлари [41]

Таркибий қисмлар	Элементлар
1.Ишлаб чиқариш бўлимлари ва хўжалик марказларини жойлаштириш	1.1.Хўжаликнинг ташкилий ишлаб чиқариш тузулишини, ишлаб чиқариш бўлимлари таркибини, сонини ва ўлчамларини белгилаш. 1.2.Хўжалик марказларини жойлаштириш 1.3.Ишлаб чиқариш бўлимлари ер массивларини жойлаштириш

<p>2.Хўжаликда ички магистрал йўллари ва умумхўжалик аҳамиятига эга инженерлик иншоотлар ва объектларни жойлаштириш</p>	<p>2.1.Хўжаликда ички магистрал йўллари жойлаштириш</p> <p>2.2.Умумхўжалик аҳамиятига эга инженерлик иншоотлар ва объектларни жойлаштириш</p>
<p>3.Ер турларини ва алмашлаб экишларни ташкил этиш</p>	<p>3.1.Ер турларининг таркибини ва нисбатини (тузилишини), улардан фойдаланиш тартиби ва шароитларини белгилаш.</p> <p>3.2.Ер турларини трансформациялаш, яхшилаш ва жойлаштириш.</p> <p>3.3.Алмашлаб экиш тизимини ташкил этиш (алмашлаб экишларнинг типлари, турлари, сони, ўлчамларини белгилаш ва уларни жойлаштириш.</p>
<p>4.Алмашлаб экиш худудларини ташкил этиш</p>	<p>4.1.Ишчи участкалар ва алмашлаб экиш далаларини жойлаштириш.</p> <p>4.2.Дала йўллари жойлаштириш</p> <p>4.3.Фермер хўжаликлари ишчилари дам олиши, техника ва маҳсулотни сақлаш учун маҳсус (офис) майдонлари сув таъминоти манбаларини жойлаштириш</p>
<p>5.Мевали-реза-боғ дарахтзорлари худудларини ташкил этиш</p>	<p>5.1.Мевали дарахтзорлар турлари ва навларини жойлаштириш.</p> <p>5.2.Боғларда кварталлар ва узумзорларда-катакларни жойлаштириш.</p> <p>5.3.Ёрдамчи хўжалик марказларини жойлаштириш</p>

	<p>5.4.Йўл тармоғини жойлаштириш</p> <p>5.5.Мевали дарахтлар ва узум кўчатхоналарини жойлаштириш ва уларнинг худудини ташкил этиш.</p>
6.Яйловлар худудини ташкил этиш	<p>6.1.Яйловларни чорвачилик фермер хўжаликларига бириктириш.</p> <p>6.2.Яйлов алмашишларини ташкил этиш</p> <p>6.3.Пода ва отарлар участкаларини жойлаштириш</p> <p>6.4.Навбатлаб боқиладиган участкаларини жойлаштириш</p> <p>6.5.Ёзги лагерларни жойлаштириш</p> <p>6.6.Моллар ва қўйларни суғориш учун сув манбаалари ва суғориш жойларини жойлаштириш.</p> <p>6.7.Моллар ҳайдаладиган йўлларни жойлаштириш.</p>
7.Пичанзорлар худудини ташкил этиш	<p>7.1.Пичанзор алмашишни ташкил этиш, Пичанзор алмашиш участкаларини жойлаштириш</p> <p>7.2.Дала шийпонларини жойлаштириш</p> <p>7.3.Йўл тармоғини жойлаштириш</p> <p>7.4.Сув манбааларини жойлаштириш</p>

Лойиҳанинг ҳар бир таркибий қисмига ўзининг аниқланган мақсадига ва ўзаро боғланган масалаларига эга лойиҳавий вазифалари хосдир, унинг ҳар бир элементини лойиҳа планида график тарзда кўрсатиш ёки жойда маҳкамлаш мумкин. Лойиҳанинг таркибий қисмларининг мазмуни ишлаб чиқаришни худудий ташкил этишнинг маълум босқичига (даражасига) мос тушади. Яхлит ички ер тузиш лойиҳасини ишлаш ягона комплекс вазифа бўлиб, кетма-кет

умумийликдан хусусийликка ўтиш, кейинчалик олдинги лойиҳавий ечимларга аниқлик киритиш йўли билан амалга оширилади [33,34,89,91].

Хўжаликда ички ер тузиш лойиҳасининг қисмлари маъсулияти ва иқтисодий аҳамияти бўйича бир хил эмас. Лойиҳавий вазифалар ва лойиҳанинг таркибий қисмлари ҳар хил табиий ва иқтисодий шароитларда фарқ қилади.

Хўжаликда ички ер тузиш лойиҳасининг таркиби ва мазмуни қуйидаги омилларга боғлиқ [34,50]:

- хўжаликнинг тури ва ўлчамлари;
- иқтисослик ва бошқа иқтисодий шароитлар;
- худуднинг табиий хусусиятлари.

Тупроқларнинг сув эрозияси ва шамол дефляцияси кузутиладиган минтақаларда хўжаликда ички ер тузиш лойиҳаси эрозияга қарши характерга эга бўлади, катта мелиоратив ресурсларга эга минтақаларда - атроф муҳитда салбий экологик ўзгаришлар келтириб чиқармайдиган ер тузиш, мелиорация ва маданий-техник тадбирларни боғлаш кўзда тутилади, ер турлари таркиб топган минтақаларда - улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга ёрдам беради [51]. Хўжаликда ички ер тузиш лойиҳасини ишлаш учун план-харита материалларининг масштаби ер эгаликлари ва ердан фойдаланишлар ўлчамларига, шаклига, ер турларининг бўлақларга бўлинишига ва бир-бирларидан ажралишига, контурлиликга, рельефнинг мураккаблилигига, ерларнинг мелиоратив аҳволига ва улардан фойдаланишнинг интенсивлигига боғлиқ бўлади. Мамлакат минтақалари бўйича ҳар хил масштабдаги - 1:10000 дан 1:50000 гача, планлардан фойдаланилади.

Вилоят ёки туман ер тузиш чизмасидан фарқли ўлароқ, хўжаликда ички ер тузиш лойиҳасининг вазифаси ерлардан фойдаланишнинг шундай тизимини яратиш керакки, у мавжуд, ҳозирги вақтда ресурслар билан таъминланган ҳамда қишлоқ хўжалик иқтисодиётини ривожлантириш, ерларнинг табиий самарадорлиги нуқтаи назаридан энг мақбул бўлиши зарур. Бундай вазиятда маҳсулот ишлаб чиқариш режаси ердан олинади, хўжаликдаги реал иқтисодий

вазиятни ҳисобга олади, дастур-мақсадли характерга эга ва ресурслар билан таъминланган бўлади.

Ер тузиш лойиҳасининг барча таркибий қисмлари ва элементлари бир бири билан ўзвий боғланган. Масалан, қишлоқ хўжалик ер турлари ва алмашлаб экишларни жойлаштириш аҳоли яшаш жойлари ва ишлаб чиқариш марказларини жойлаштириш билан, дала алмашлаб экишлар сони эса ҳудуддаги ердан фойдаланувчилар сони билан боғлиқ бўлади.

Ўз навбатида, аҳоли яшаш пункти учун жой танланаётганда ер турлари ва алмашлаб экишларнинг жойлашуви, йўл тармоқлари, сув билан таъминланганлик ва бошқа шароитлар ҳисобга олинади.

Алмашлаб экиш ҳудудини ташкил этишнинг барча элементлари ҳам бир бири билан узвий боғлиқликда ишланади, яъни, далаларнинг майдони ва шакли, ихота дарахтлари, йўллар ва ҳудудни ташкил этувчи бошқа элементларнинг жойлашуви билан боғланади. Лойиҳалашга қўйиладиган асосий талаблардан бири ер тузишнинг барча таркибий қисмлари ва элементлари ўртасидаги ўзаро алоқалар ва ўзаро боғлиқликни ҳисобга олишдир. Бизнинг илмий тадқиқот ишимизда Галлаорол туманидаги “Д.Йулдошев” массиви мисолида ички ер тузишнинг қишлоқ хўжалик ер турлари таркибини белгилаш ва алмашлаб экиш схемасини ҳамда алмашлаб экиш массиви ҳудудини ташкил этиш билан боғлиқ масалалар кўриб чиқилган. Жиззах вилояти Галлаорол туманидаги “Д.Йулдошев” массиви ҳудудида мавжуд ер турлари таркиби ва нисбати куйидаги 3.2 -жадвалда келтирилган.

2 -жадвал

Галлаорол тумани “Д.Йулдошев” массиви бўйича қишлоқ хўжалик ер турларининг таркиби

№	Қишлоқ хўжалик ер турлари номи	Мавжуд йилдаги	Умумий Майдонга ,%
---	--------------------------------	----------------	--------------------

		майdonи, га	
1	Хайдалма ер жами:	3654,7	43,1
	шу жумладан:		
	суғориладиган лалми	439,7 3215,0	5,2 37,9
2	Кўп йиллик дарахтлар	391,3	4,6
	Шу жумладан:		
	Боғлар	277,8	3,3
	Узумзорлар Тутзорлар	74,8 38,7	0,8 0,5
3	Яйлов ва ўтлоқлар	4433,3	52,3
	Жами	8479,3	100

“Д.Йулдошев” массиви худудида қишлоқ хўжалик ер турларининг амалдаги жойлашувини ўрганиш бўйича ўтказилган изланишлар қуйидаги камчиликларни аниқлаш имкониятини берди:

1. Хайдалма ерлар худудида экинлар тарқоқ жойлашган.
2. Хайдалма ерлар худудида бўз ерлар ва яйлов-ўтлоқларни ҳам учрайди.

Ер турлари таркибини белгилаш ва алмашлаб экиш тизимини ташкил этиш

Ер турлари ва алмашлаб экиш тизимини ташкил этиш бир вақтда ўзаро боғлиқликда ечиладиган қуйидаги масалаларни ўз ичига олади:

- ер турлари таркиби ва нисбатини, алмашлаб экиш турлари, сони ва ўлчамларини белгилаш;
- ер турларини яхшилаш ва трансформациялаш режасини тузиш;
- қишлоқ хўжалик ер турлари ва алмашлаб экишларни хўжаликнинг ишлаб чиқариш йўналишидан келиб чиққан ҳолда жойлаштириш.

Қир-адир минтақасида жойлашган “Д.Йулдошев”) массиви чегарасидаги барча ерларнинг умумий майдони 10023,6 га, шу жумладан қишлоқ хўжалик ер турларининг майдони 8479,3 га ёки умумий майдоннинг 84,6 % ташкил этади.

3-жадвал маълумотларидан кўринадик, туманда мавжуд ер фондининг 86,3% қишлоқ хўжалик ер турлари, жумладан, 3,3% суғориладиган, 43% лалми ер майдонлари ташкил этган ҳолда қолган 37,0% яйловлар, бўз ерлар ва дарахтзорлар ташкил этади.

3 -жадвал

Жиззах вилоятининг Галлаорол тумани “Д.Йулдошев” массиви худудининг мавжуд ер турлари таркиби ва нисбати

Кўрсаткичлар	Жами майдон, га	Шу жумладан қ.х.ер турлари, га	Шу жумладан, га					
			Хайдалма ер		бўз ер	Яйлов ва пичанзорлар	кўп йиллик дарахтлар	
			суғориладиган	Лалми,			суғориладиган	лалми
Туман бўйича								
майдон, га	194852,0	168245,1	6303,0	83630,0	1179,0	72185,1	0	4948,0
умумий майдонга нисбатан салмоғи, %	100	86,3	3,3	43,0	0,6	37,0	0	2,4
Массив бўйича								
майдон, га	10023,6	8479,3	439,7	3215,0	-	4433,3	-	391,3
умумий	100	84,6	4,4	32,1	-	44,2	-	3,9

майдонга нисбатан салмоғи, %								
---	--	--	--	--	--	--	--	--

“Д.Йулдошев” массиви ер фондининг 84,6% қишлоқ хўжалик ер турлари, жумладан, 4,4% суғориладиган, 32,1% лалми ер майдонлари 44,2% ни асосан яйловлар ва кўп йиллик дарахтзорлар ташкил этади. Жойлашув худудлари, тупроқ-иқлим ва бошқа шароитлар туманда фаолият кўрсатаётган ердан фойдаланувчиларнинг ўлчамлари, ишлаб чиқариш йўналишлари, ер турлари таркиби ва нисбатини белгилайди. Шу сабабли, улар дончиликка, дончилик-чорвачиликка, дончилик-чорвачилик билан бир қаторда бошқа соҳаларга ҳам ихтисослашган. Истиқболда фойдаланиладиган ер турларининг умумий майдони ва таркибини аниқлаш ер турлари трансформацияси жадвалини тузишдан бошланади. Ер турлари трансформацияси хўжаликларнинг турли соҳалари ривожланиши негизида ерлардан фойдаланиш даражасини оширишни таъминлаши керак. Бундан ташқари трансформация тупроқ эрозияси жараёнларини олдини олиш, ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаш учун яхши шароитлар яратишни кўзда тутаяди. Трансформация ҳажмини аниқлашда ҳар бир ер участкасининг хусусиятлари ўрганилади, режалаштирилаётган тадбирлар эса капитал харажатларнинг юқори иқтисодий самарадорлиги нуқтаи назаридан асосланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аvezбаев С., Волков С.Н. Ер тузишни лойиҳалаш. Т.: Янги аср авлоди, 2004
2. Аvezбоев С., Волков С. Ер тузишининг илмий асослари - Т.: 2004. 250-б.
3. Бабажанов А.Р., Тураев Р.А., Рузибоев С.Б. Основы землепользования Академнашр, Т.: 2020.
4. Волков С.Н., Денисов В.В., Исмаилова К.У., Батырова А.Ж. Регулирование земельных отношений Б.: 2017.

5. Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.Б. *Аграр сиёсат ва озиқ овқат хавфсизлиги. Тошкент, “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси” нашриёти, 2016*

6. Кайгородов В.П. *Земельные фонды и внутрихозяйственное землеустройство совхозов в богарных районах Узбекской ССР. Автореферат диссертации. Типография ТИИИМСХ, 1970, 23 с.*